

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Τὸ πλάτος τῆς ἀξίας «ώραϊον»· τὸ ὑψηλὸν,
τὸ τραγικὸν, τὸ κωμικὸν, ἢ καλλιτεχνία
καὶ τὸ ώραϊον.

Κεφάλαιον πρῶτον

Τὸ εὐάρεστον, τὸ εὐχάριστον καὶ τὸ ώραϊον

Ἦδη μόνη ἡ εἰς ὅλας τὰς γλώσσας ἀπαντῶσα ἔκφρασις «μοῦ ἀρέσκει, εἶναι ώραϊον» ἢ «εἶναι ώραϊον, μοῦ ἀρέσκει» ὑποδεικνύει πάντως μίαν σχέσιν μεταξύ τοῦ «ώραϊου» καὶ τοῦ «εὐαρέστου» ἢ τοῦ «εὐχαρίστου». Καθορίζω ἐδῶ δι' ὀλίγων λέξεων τὴν σχέσιν αὐτήν.

Εὐρίσκω εὐχαρίστησιν ἢ εὐαρέσκειαν εἰς ἓνα οἷονδῆποτε ἀντικείμενον σημαίνει εὐρίσκομαι εἰς μίαν ἰδιαιτέραν ψυχικὴν κατάστασιν, ἢ ὁποία προξενεῖται δι' ἑνὸς ἀντικειμένου. Ἀλλὰ μόνον ὅτι ἡ κατάστασίς μου ἐκείνη προξενεῖται διὰ τινων ἰδιοτήτων καὶ ποιοτήτων τοῦ ἀντικειμένου, μῶλα ταῦτα δὲν ἐκτιμᾶται κυρίως τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ ἡ κατάστασίς μου ἢ προξενουμένη δι' αὐτοῦ· τὸ πολὺ θεωρῶν αὐτὸ αἰτίαν τῆς καταστάσεώς μου ὀνομάζω αὐτὸ τὸ ἴδιον «εὐχάριστον» ἢ «καλὸν», κυρίως ὅμως εἶμαι ἐγὼ ὁ ἱκανοποιούμενος, καὶ εὐρίσκων «εὐχαρίστησιν» ἢ «εὐαρέσκειαν» εἰς τὸ ἀντικείμενον, κάτι «μοῦ εἶναι εὐχάριστον», «μ' εὐχαριστεῖ».

Ἡ ψυχολογικὴ αὐτὴ ἀνάλυσις λέγει λοιπὸν ὅτι αἱ ἔννοιαι «εὐάρεστον» καὶ «εὐχάριστον» εἶναι ἐν πρώτοις διάφοροι ἀπὸ τὴν ἔννοιαν «ώραϊον». Αἱ πρῶται δύο ἔννοιαι ἐκφράζουν μίαν

ὠρισμένην κατάστασιν ὑφισταμένην εἰς ἓνα ἐγὼ ἢ μὲ ἄλλας λέξεις (ἐπειδὴ ἡ κατάσταση αὕτη γεννᾶται διὰ τοῦ ἀντικειμένου) μίαν σχέσιν μεταξὺ ἐνὸς ἀντικειμένου καὶ ἐνὸς ἐγὼ (μίαν ἐν αὐτῷ διὰ τοῦ ἀντικειμένου παραχθῆϊσαν ψυχικὴν κατάστασιν), ἐνῶ ἡ ἔννοια «ὠραῖον», ὅπως εὐρέθη, ἐκφράζει μίαν κατάστασιν τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ ἐν ἑαυτῷ ἥτοι τὴν κατάστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει μία ὠρισμένη σχέσις τῶν δύο στοιχείων του, τῆς μορφῆς, τοῦ σχήματος, καὶ τῆς οὐσίας, τῆς ἰδέας του. Ἄλλὰ πάλιν ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν εἶναι τοιαύτη, ὥστε ν' ἀποκλείεται ἡ πρώτη σειρά τῶν ἐννοιῶν ἀπὸ τὴν ἄλλην ἔννοιαν, τὴν ἔννοιαν τοῦ «ὠραίου». Τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται μὲ τὸ ὑποκείμενον, μ' ἓνα ἐγὼ, ἐν τῇ σχέσει τοῦ «εὐχαρίστου» καὶ τοῦ «εὐαρέστου», εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι, ἐννοεῖται, καὶ τὸ «ὠραῖον» λεγόμενον ἀντικείμενον καὶ μάλιστα ἀκριβῶς ἔνεκα τῆς «ὠραίας» λεγομένης καταστάσεώς του (ἥτοι τῆς ἀκριβοῦς ἀνταποκρίσεως τῆς μορφῆς, τοῦ σχήματος, πρὸς τὴν οὐσίαν, τὴν ἰδέαν ἐν αὐτῷ). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ μὲν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἀπὸ ἓνα ἐγὼ «εὐχάριστον» καὶ «εὐάρεστον» δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι καὶ τὸ «ὠραῖον» λεγόμενον ἀντικείμενον ὑπάρχουν «εὐχάριστα» καὶ «εὐάρεστα» ἀντικείμενα, τὰ ὅποια δὲν εἶναι «ὠραῖα» ἀντικείμενα, ἀλλὰ τὸ «ὠραῖον» λεγόμενον ἀντικείμενον εἶναι πάντοτε ταυτοχρόνως καὶ «εὐχάριστον» καὶ «εὐάρεστον». Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι πρέπει ν' ἀποδειχθῇ ὅτι πράγματι πάντοτε τὸ «ὠραῖον» εἶναι καὶ «εὐχάριστον» καὶ «εὐάρεστον» καὶ θὰ ἐπανέλθω εἰς τὸ ζήτημα, ἐδῶ ὅμως αὐτὸ εἶναι ἀδιάφορον.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι αἱ ἔννοιαι «εὐχάριστον», «εὐάρεστον», δὲν εἶναι καλαισθητικαὶ ἔννοιαι, ἐὰν μεταχειρισθῶ ἐκ συνθήκης, ὅπως ἔλεγα ¹⁾, ἀντὶ τῆς λέξεως «ὠραῖος» τὴν ἐκφρασιν «καλαισθητικὴ ἀξία». Εὐχάριστον δὲν εἶναι μόνον τὸ ὠραῖον, τὸ ὠραῖον ὅμως εἶναι (πάντοτε) εὐχάριστον.

1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 2 σημ.

Κεφάλαιον δεύτερον

Τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ ὠραῖον

Ἡ λέξις «ὑψηλὸν» χαρακτηρίζει ἀντικείμενόν τι αὐτὸ καθ' ἑαυτό. Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ ἀντιστοιχοῦσα λέξις ἐν τῇ γερμανικῇ γλώσσῃ, ἡ λέξις Erhaben, ἔχει ἐν συνόλῳ δύο σημασίας, οὕτως εἰπεῖν δύο πλευράς, τὴν σημασίαν τοῦ ὑψηλοῦ (τοῦ ὑψωμένου), ὑψηλὰ κειμένου ἀντικείμενου καὶ τοῦ ὑψώνοντος, ἐξυψώνοντος τὸ ὑποκείμενον (τὴν ψυχὴν του). Ἀλλὰ ἡ κυρίως ἀντικειμενικὴ σημασία τῆς ἑλληνικῆς λέξεως «ὑψηλός» δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀποκλείη τὴν ὑποκειμενικὴν αὐτῆς πλευράν, ὅπως καὶ αἱ δύο πλευραὶ τῆς ἐννοίας τῆς γερμανικῆς λέξεως δὲν εἶναι ἀνάγκη ἐκ τῶν προτέρων ν' ἀποκλείουν ἢ μία τὴν ἄλλην. Δηλαδή πρῶτον ὑπὸ τὸ «ὑψηλὸν» ἀντικείμενον ἐννοεῖται ἐδῶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ ὑψώνει (ἐξυψώνει) τὸ ὑποκείμενον. Θὰ ἐρευνήσω λοιπὸν τοὺς ὅρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἀντικείμενόν τι ὀνομάζεται «ὑψηλόν», διὰ νὰ καταστήσω καταληπτὸν τὸ «ὑψηλὸν» αὐτὸ καθ' ἑαυτό.

Γενικῶς ἀνεγνωρισμένον εἶναι ὅτι «ὑψηλόν» δηλαδή ὑψώνον καὶ τὸν παρατηρητὴν του ἢ γενικῶς καὶ τὸ ἐγὼ λέγεται ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ὑπερεκχειλίζει οὕτως εἰπεῖν ἀπὸ δύναμιν ἢ ὄγκον, π. χ. ἕνας ἰσχυρὸς ποταμὸς ἢ καταρράκτης ἢ αἱ Ἄλπεις, ἀλλὰ καὶ μία συμφωνία τοῦ Beethoven κλπ. Ἡ φιλονεικία καὶ συζήτησις ἀρχίζει κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν γεγονότων αὐτῶν. Οἱ μὲν δηλαδή λέγουν ὅτι τ' ἀντικείμενα αὐτὰ ὀνομάζει ὁ παρατηρῶν ἢ ὁ ἀκούων αὐτὰ ἄνθρωπος «ὑψηλὰ», διότι γεννοῦν ἐν αὐτῷ ὠρισμένας παραστάσεις, τὴν παράστασιν τοῦ ἀπείρου, τὴν παράστασιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ κτλ. ἄλλοι δὲ λέγουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὁ παρατηρῶν ἢ ἀκούων τ' ἀντικείμενα ἐκεῖνα ὀνομάζει αὐτὰ «ὑψηλὰ» ἔνεκα μιᾶς ἀμέσου φυσιολογικῆς ἢ ψυχολογικῆς ἐνεργείας αὐτῶν ἐπ' αὐτοῦ, ἤτοι ἔνεκα τῆς δι' αὐτῶν προξενουμένης περιστολῆς τῆς ζωϊκῆς κινήσεως, ἔνεκα περιστολῆς τοῦ θώρακος, βραδύνσεως τῆς ἀναπνοῆς καὶ φόβου κλπ. Ἀλλὰ ἐγὼ εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι καὶ αἱ δύο θεωρίαι αὐταὶ δὲν ἐξηγοῦν ὀρθῶς τὸ «ὑψηλόν», ἰδοὺ δὲ οἱ λόγοι μου.

Πρῶτον, καὶ ἐὰν ἀκόμη παραδεχθῶ ὅτι ὀνομάζω «ὑψηλὸν» τὸ ἀπὸ δύναμιν καὶ βάρους καὶ ὄγκου, ὑπερεκχειλίζον, ἀντικείμενον ἕνεκα τῆς παραστάσεως τοῦ ἀπείρου, ἢ ὅποια γεννᾶται δι' αὐτοῦ ἐν ἔμοι ἢ ἕνεκα μιᾶς οἴασδήποτε ἐνεργείας φυσιολογικῆς καὶ ψυχικῆς, τὴν ὅποιαν τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ ἐξασκεῖ ἐπ' ἔμοῦ, πάντοτε εἶναι τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὁ φορεὺς τῶν αἰτιῶν τῶν παραστάσεων καὶ τῆς ψυχικῆς καταστάσεώς μου. Αὕτῃ ἢ ἐξακριβῶσις τοῦ πράγματος ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἐκεῖναι αἱ παραστάσεις καὶ ἐκεῖναι αἱ καταστάσεις αἱ σωματικαὶ καὶ ψυχικαὶ εἶναι δυνατὸν νὰ γεννηθοῦν ἐν ἔμοι (ἐν τῷ ὑποκειμένῳ) καὶ δι' αἰτιῶν, αἱ ὅποια δὲν ὀνομάζονται «ὑψηλαί», μάλιστα δὲ γεννῶνται πολλάκις καὶ ἄνευ ἀντικειμενικοῦ αἰτίου π.χ. παθολογικῶς καὶ ψυχοπαθολογικῶς. Δεύτερον, καὶ ἐὰν ἀκόμη ἐκεῖναι αἱ ἐξηγήσεις τοῦ «ὑψηλοῦ» ἦσαν ὀρθαί, δὲν θὰ περιεῖχον μόλα ταῦτα τὴν τελικὴν ἐξήγησίν του, διότι ἔπρεπε νὰ ἐξηγηθῇ ἀμέσως καὶ τὸ διατὶ π. χ. ἡ παράστασις τοῦ ἀπείρου λέγεται «ὑψηλή», ἢ διατὶ αἱ ὠρισμένα ἐκεῖναι φυσιολογικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ καταστάσεις ἀναγκάζουν τὸ πνεῦμα νὰ ὁμιλῇ περὶ «ὑψηλῶν» ἀντικειμένων.

Τὸ συμπέρασμα μου εἶναι λοιπὸν εὐνόητον· ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ δύο μαζύ, δηλαδή καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὡς αἰτία τῆς καταστάσεώς μου ἢ τῶν παραστάσεών μου τοῦ ἀπείρου ἢ τοῦ ὑπεραισιδήτου καὶ ἢ κατάστασις μου (ἢ κατάστασις τοῦ ὑποκειμένου, τοῦ θεατοῦ ἢ ἀκροατοῦ) αὕτῃ καὶ αἱ παραστάσεις μου (αἱ παραστάσεις τοῦ ὑποκειμένου).

Λαμβάνω λοιπὸν ὑπ' ὄψιν πρῶτον τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀφοῦ αὐτὸ εἶναι ἢ αἰτία τῆς καταστάσεώς μου καὶ τῶν παραστάσεών μου. Ἐπειραματίσθην δὲ οὕτως εἰπεῖν καὶ μὲ φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ μὲ ἔργα τῆς καλλιτεχνίας. Αἱ Ἄλπεις ὡς εἰκῶν μικρά, ὡς τοπεῖον ἐπὶ πίνακος εὐρίσκονται ἀπὸ τὸν θεατὴν «ὠραῖαι», ὅχι ὅμως καὶ «ὑψηλαί»· ἐπίσης δὲ τὴν ἐντύπωσιν αὕτην τοῦ «ὑψηλοῦ» δὲν ἔχει κανεὶς τόσον μακρόθεν θεώμενος αὐτάς, ὅσον ὀλοὲν πλησιάζων πρὸς αὐτάς καὶ τέλος εὐρισκόμενος οὕτως εἰπεῖν ἐπὶ αὐτῶν (ἄς παραβληθῇ π.χ. ἡ ἐντύπωσις τῶν ἔλβετικῶν Ἄλπεων εἰς τὸν θεατὴν αὐτῶν ἀπὸ τὴν Ζυρίχη, ἀπὸ

τὸ Rigi καὶ ἀπὸ τὸ Gornegrad ἢ τὸ Jungfrauoch). Τὸ αὐτὸ ὁμῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὸν πειραματιζόμενον π. χ. μὲ τὴν «missa solemnis» τοῦ Beethoven· ἡ ἐντύπωσις τοῦ «ὑψηλοῦ», ἡ ἐκτίμησις τῆς ὡς «ὑψηλῆς» γεννᾶται μόνον εἰς τὸν ἀκροώμενον αὐτὴν ἐκ τοῦ πλησίον, ἀπὸ ὠρισμένην τοπικὴν ἀπόστασιν, ἐνῶ εἰς τὸν μακρόθεν ἀκούοντα αὐτὴν γεννᾶται μόνον ἡ γενικὴ ἐντύπωσις κατὰ τοῦ «ὠραίου», πολλάκις δὲ (ὅπου δὲν πρόκειται περὶ μελωδίας) σχεδὸν καὶ ἡ ἐντύπωσις τοῦ τελείως ἀδιαφόρου. Ἐπομένως προδηλότατα πρόκειται περὶ ἀντικειμενικῆς δυνάμεως, περὶ ἀντικειμενικῆς βαρύτητος, περὶ ἀντικειμενικοῦ ὄγκου, τὰ ὅποια ὑπερβαίνουν τὸ μέτρον τὸ προσιτὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅσάκις τὸ ἀντικείμενον ἐκτιμᾶται ὡς ὑψηλόν. Τώρα δὲ λαμβάνω ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τὰς παραστάσεις του ὅταν παρατηρῆ ἀντικείμενον «ὑψηλόν» λεγόμενον. Ἡ δύναμις ἐκείνη, ἡ βαρύτης καὶ ὁ ὄγκος τοῦ ἀντικειμένου ἐκπλήττει τὸν θεατὴν ἢ ἀκροατὴν καὶ τὸν ὑψώνει εἰς ἄγνωστα στρώματα, εἰς ἀγνώστους σφαιράς, δίδει εἰς αὐτὸν τὸ συναίσθημα δυνάμεως, βαρύτητος καὶ ὄγκου ἐσωτερικοῦ, ψυχικοῦ, μεγαλυτέρου τῶν προσωπικῶν του ψυχικῶν δυνάμεων. Ὁ θεατὴς ἢ ἀκροατὴς αὐτὸς δὲν ἔχει λοιπὸν κυρίως καμμίαν ὠρισμένην παράστασιν.

Ὁ καθορισμὸς αὐτὸς τῶν δύο πλευρῶν τῆς ἐννοίας «ὑψηλόν» ταυτοχρόνως λαμβανομένων λέγει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει τὴν ἀπαιτουμένην ἰκανότητα τῆς ὁράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς, διὰ νὰ περιλάβῃ τὸ ἀντικείμενον, ὥστε δὲν εἶναι καὶ εἰς θέσιν ν' ἀντιληφθῆ, νὰ συναισθανθῆ τελείως καὶ τὸ περιεχόμενον του, τὴν οὐσίαν του. Δὲν εἶναι ἐπομένως ὀρθὸν ὅτι ὁ ἀκροατὴς αὐτὸς ἢ θεατὴς ἔχει τὴν παράστασιν τοῦ ἀπείρου καὶ ὑπεραισθητήτου, μῶλον ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ λεγόμεναι παραστάσεις (ἄπειρον, αἰώνιον, ὑπεραίσθητον) εἶναι κυρίως ἀόριστοι, ἢ μᾶλλον δὲν εἶναι οὔτε ὠρισμένοι παραστάσεις οὔτε καὶ ὠρισμένοι ἐννοιαί.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι λοιπὸν πρῶτον μὲν ὅτι τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὅποῖον ἐκτιμᾶται ὡς «ὑψηλόν», ὅπως καὶ τὸ ἀπλῶς ὡς «ὠραῖον» ἐκτιμώμενον, εἶναι ταυτοχρόνως καὶ σχῆμα, μορφή, καὶ περιεχόμενον, οὐσία ἢ ἰδέα ἢ συναίσθημα καὶ μάλιστα ἐν τελείᾳ ἀνταποκρίσει τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων· δεύ-

τερον ὅμως ὅτι ἡ ἀνταπόκρισις αὐτῆ ὑποτίθεται μᾶλλον καὶ ἐπιβάλλεται κάπως εἰς τὸν ἀκροατὴν ἢ θεατὴν, παρὰ γίνεται συνειδητὴ καὶ κατανοητὴ. Ὁ ἄνθρωπος δὲν φαίνεται νὰ εἶναι εἰς θέσιν, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἰκανὸς νὰ συλλάβῃ τὰς παρουσιαζομένας μορφάς, τὸν ὄγκον, τὴν βαρύτητα καὶ δύναμιν καὶ νὰ εὔρη, νὰ συναισθανθῆ καὶ νὰ προσθέσῃ εἰς αὐτὰς τὸ περιεχόμενον των· αἱ μορφαί, τὰ σχήματα ἐκεῖνα εἶναι πολὺ μεγάλα, πολὺ ἰσχυρὰ διὰ τὴν καταληπτικὴν τοῦ ἀνθρώπου δύναμιν, ὁ ἄνθρωπος καταδικάζεται ἀπὸ τὰς μορφὰς αὐτὰς καὶ ἐκθαμβοῦται, καταπλήττεται καὶ χάνει καὶ τὴν δύναμιν τῆς διανοίας, δὲν ἔχει δὲ καὶ τὴν ἀπαιτουμένην δύναμιν τοῦ συναισθήματος. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δύναται μόνον νὰ μείνῃ ἐκθαμβὸς καὶ νὰ κλαίῃ· εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ ἐπανέλθω. Ὡστε τὸ «ὑψηλὸν» εἶναι κάτι τὸ ἐφηρμοσμένον «ὠραῖον», ἦτοι ἓνα ἀντικείμενον ὠρισμένου μὲν περιεχομένου καὶ ὠρισμένου σχήματος ἐν τελείᾳ ἀνταποκρίσει, τοῦ ὁποίου ὅμως τὸ μὲν σχῆμα, ἢ μορφή, εἶναι τελείως ἀπρόσιτος εἰς τὰς αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δὲ περιεχόμενον ὑπερβαίνει τὰς διανοητικὰς καὶ συναισθηματικὰς του δυνάμεις· ἐπομένως καὶ ἡ σχέσις τῶν δύο αὐτῶν πλευρῶν τοῦ ἀντικειμένου ὑποτίθεται μᾶλλον ὡς σχέσις τελείως ἀνταποκρινομένων μερῶν καὶ ἐπιβάλλεται μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα παρὰ κατανοεῖται. Διὰ νὰ ἐκφρασθῶ λοιπὸν συντόμως, τὸ «ὑψηλὸν» εἶναι «ὠραῖον», τὸ ὁποῖον ἐφηρμόσθη εἰς ἀπεράντους καὶ γιγαντιαίας, διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀκαταλήπτους μορφὰς καὶ οὐσίας, ἰδέας, συναισθήματα.

Ὁ καθορισμὸς μου αὐτὸς τοῦ «ὑψηλοῦ» εὕρισκει μίαν εἰδικωτέραν ὑποστήριξιν εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ R. Wagner περὶ τῶν ἔργων τοῦ Beethoven· «πᾶσα προσπάθεια τοῦ νοῦ, τοῦ ὑπερηφάνου διὰ τὴν γνωστικὴν του δύναμιν, λέγει ὁ Wagner, ματαιώνεται ἐνταῦθα (δηλαδὴ προκειμένου νὰ γίνῃ τελεία ἀντίληψις τῆς μουσικῆς τοῦ Beethoven) ἀμέσως εἰς τὴν μαγεύαν τῆς κατανικήσεως τῆς φύσεώς μας· ἡ γνῶσις ὑποχωρεῖ ὁμολογοῦσα ὅτι ἔσφαλεν, ἐκ δὲ τῆς γιγαντιαίας χαρᾶς, ἢ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὴν ὁμολογίαν ἐκείνην, ἀγαλλιῶμεν ἐκ μέσης ψυχῆς, μόνον ὅτι ἡ τελείως καταγοητευμένη ἐκφρασις τοῦ προσώπου τοῦ ἀκροατοῦ ἐμφαίνει τόσον σοβαρῶς τὴν ἐκπληξίν του διὰ

τὴν ἀνικανότητα τῆς ὁράσεως καὶ τῆς διανοίας μας ἀπέναντι τοῦ ἀληθεστάτου αὐτοῦ κόσμου», ἢ αὐτολεξὶ jeder Trotz der erkenntnisstolzen Vernunft bricht sich hier sofort an dem Zauber der Überwältigung unserer ganzen Natur; die Erkenntnis flieht mit dem Bekenntnis ihres Irrtums und die ungeheure Freude dieses Bekenntnisses ist es, in welcher wir aus tiefster Seele aufjauchzen, so ernsthaft auch die gänzlich gefesselte Miene des Zuhörers sein Erstaunen über die Unfähigkeit unseres Sehens und Denkens gegenüber dieser wahrhaftigen Welt uns verrät ¹⁾. Ὡστε κατὰ τὸν Wagner ἐν τούτῳ ἀκριβῶς συνίσταται ἡ ἔννοια τοῦ «ὑψηλοῦ» ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶναι εἰς θέσιν, ἀδυνατεῖ, νὰ περιλάβῃ τὸ ἀντικείμενον.

Ἐὰν ἢ, διὰ νὰ τὸ εἶπω ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐκτιμᾶται ὡς «ὑψηλόν», διεγείρει ἐν τῷ ὑποκειμένῳ συναίσθημα ἰδιαιτέρου, ὠρισμένου εἴδους, θὰ τὸ καταδείξω καὶ θὰ τὸ ἀναπτύξω ἀργότερα. Ἐνταῦθα παρατηρῶ μόνον ὅτι, ὅπως καταφαίνεται πλέον ἐκ τῆς ἐννοίας, ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ «ὑψηλοῦ», ἦτο ἐσφαλμένη ἡ γνώμη, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ «ὑψηλόν» ἀποτελεῖ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ «ὠραίου». Ἡ γνώμη αὕτη εἶχεν ὡς βάσιν μίαν ἐσφαλμένην ἔννοιαν καὶ τοῦ «ὠραίου» καὶ τοῦ «ὑψηλοῦ». Ναὶ μὲν καὶ ὁ Wagner, τοῦ ὁποίου ὁ ὀρισμὸς τοῦ «ὑψηλοῦ» εἶναι οὕτως εἶπεῖν μία ὑποστήριξις τοῦ ἰδικοῦ μου, ἀντιπαρέβαλε μόλα ταῦτα τὸ «ὑψηλόν» πρὸς τὸ «ὠραῖον»· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἔχει δυστυχῶς ὡς βάσιν τοῦ τὴν ἐσφαλμένην γνώμην περὶ «ὠραίου», κατὰ τὴν ὁποίαν «ὠραῖον» εἶναι τὸ ὁρατικῶς αἰσθητῶς εὐάρεστον, καὶ ἀντιπαρατάττει εἰς αὐτὸ τὸ «ὑψηλόν» ὡς μίαν ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἀφορῶσαν τὴν μουσικὴν. Δηλαδή ὀρθὴ εἶναι μόνον ἡ ἔννοια τοῦ «ὑψηλοῦ» παρὰ τῷ Wagner καὶ ὄχι καὶ τὰ ἐπίλοιπα τοῦ ὀρισμοῦ του, ἢτοι οὔτε ὅτι τὸ ὑψηλόν ἀποτελεῖ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ «ὠραίου», οὔτε ὅτι ἀποβλέπει μόνον πρὸς τὴν μουσικὴν.

Ποία ἀξία πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἀντίθεσις τοῦ «ὑψηλοῦ», θὰ φανῇ ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῶν ἄλλων ἀξιῶν.

1) Πρβλ. R. Wagner Ges. Schriften IX. σελ. 114.

²Ελευθερόπουλος. Τὸ ὠραῖον, ἡ καλλιτεχνία.

Κεφάλαιον τρίτον

Τὸ κωμικὸν καὶ τὸ ῥαϊον

Ἐρευνῶ τὸ κωμικὸν ἀμέσως μετὰ τὸ ὑψηλὸν ἐκ προθέσεως· ἡ γλωσσικὴ χρῆσις του τὸ ἀπαιτεῖ· ἡ γενικὴ ἀνθρωπίνη συνείδησις ὀνομάζει τὸ «κωμικὸν» λεγόμενον καὶ «παράδοξον» καὶ «περιέργον», «περιέργον» δὲ καὶ «παράδοξον» εἶναι ἀκριβῶς τὸ μὴ τελείως κατανοηθῆν, τὸ μὴ τελείως καταληφθῆν.

Ἐν τῇ ἐννοίᾳ λοιπὸν τοῦ «παραδόξου» καὶ «περιέργου» ὡς ἐπεξηγήσεων οὕτως εἶπειν τοῦ «κωμικοῦ» ὑπάρχει καὶ μία βᾶσις διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ «κωμικοῦ», ἐνῶ ἡ λέξις «κωμικὸν» αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἔχει μόνον μίαν ἱστορικὴν σημασίαν, ἐνδεικνύουσα ὅτι παρήχθη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους «κώμους». Καὶ ὅμως συνήθως δὲν γίνεται προσπάθεια πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ «κωμικοῦ» ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν «περιέργων» καὶ «παραδόξων» ἀντικειμένων, τῶν ἰδιοτήτων των· οὔτε αἱ παλαιότεραι ἔρευναι περὶ αὐτῆς τὸ ἔπραξαν, αἱ ὁποῖαι κυρίως ἦσαν ἀπλαῖ κατασκευαὶ τῆς ἐννοίας τοῦ «κωμικοῦ» κατὰ πόθον, οὔτε καὶ αἱ νεώτεραι, αἱ ὁποῖαι προσπαθοῦν κυρίως νὰ ἐξηγήσουν τὸ «κωμικὸν» φυσιολογικῶς ἢ ψυχολογικῶς. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς τελευταίας αὐτῆς ἀπόψεως λέγουν ὅτι περὶ «κωμικοῦ» ὁμιλεῖ τὸ ὑποκείμενον, ὅταν κυμαίνεται ταχέως μεταξὺ ἡδονῆς καὶ πόνου. Ἀλλὰ ἡ τοιαύτη ἐξήγησις παραβλέπει τὸ σπουδαιότερον, τὸ ὅτι δηλαδὴ ἔπρεπε νὰ γνωσθῇ κυρίως ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης κυμάνσεως τοῦ ὑποκειμένου. Κατὰ τὴν γνώμην μου λοιπὸν τὸ πρῶτον καὶ κύριον εἶναι νὰ ἐξακριβωθοῦν καὶ νὰ γνωσθοῦν αἱ ιδιότητες τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον ἐκτιμᾶται ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου ὡς «κωμικόν».

Τῶν ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων γίνεται ἐκτίμησις ὡς «κωμικῶν», εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι σχήματα, συμβάντα, πράξεις καὶ ἐκφράσεις καὶ μάλιστα τόσον ἕνα ἕκαστον αὐτῶν κατ' ἰδίαν, ὅσον καὶ εἰς ἕνα σύμπλεγμα. Ἐνα τοιοῦτο σύμπλεγμα παρουσιάζει καὶ ἡ λεγομένη «κωμωδία» ὡς ἡ δραματικὴ παράστασις τοῦ «κωμικοῦ» συμπλέγματος.

Ἀρχίζων τὴν ἀνάλυσίν μου τοῦ κωμικοῦ ἀντικειμένου με

τὴν ἀνάλυσιν συμπλέγματος πολλῶν τοιούτων ἀντικειμένων, μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς «κωμωδίας», λαμβάνω ὑπ' ὄψιν τοὺς «Σφῆκας» τοῦ Ἀριστοφάνους ¹⁾. Δύο πράγματα ἐλκύουν εἰς τὴν κωμω-

1) Διὰ τὴν διευκολύνω τὴν κατανόησιν τῆς ἀναλύσεώς μου συνοψίζω ἐνταῦθα τὸ περιεχόμενον τῶν «σφηκῶν».

Ὁ Φιλοκλέων εἶναι κατελιημένος ἀπὸ μίαν καὶ μόνην τάσιν, ἀπὸ τὴν φιλοδικίαν (ὡς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ σημασία τοῦ ὀνόματός του «φίλος τοῦ Κλέωνος», πρόκειται λοιπὸν περὶ προσωποποιήσεως τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἤκμαζεν εὐρύτατα ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὸν δημαγωγὸν Κλέωνα). Ὁ υἱὸς τοῦ Βδελυκλέων (ὁ «ἀποστρεφόμενος τὸν Κλέωνα») τὸν κλειδώνει εἰς ἓνα δωμάτιον ὡς ψυχοπαθῆ. Τὰ (γελοῖα) μέσα, τὰ ὅποια μεταχειρίζεται ὁ γέρον δια τὴν ἐκφύγη, δεικνύουν πόσον αὐτὸς εἶναι κατελιημένος ἀπὸ τὴν ἐνέργειάν του ὡς «δικαστής». Θαυμάζουν δὲ καὶ οἱ συνάδελφοί του δικασταί (τὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι παρουσιάζονται ὡς «σφῆκες»), οἱ ὅποιοι εἶχον σηκωθῆ ἤδη πολὺ πρὶν τὴν ἐξημερώσῃ δια τὴν μὴ χάσουν τυχὸν τὴν συνεδρίασιν καὶ ἐπομένως καὶ τὸν μισθὸν τῶν (τοὺς τρεῖς ὀβολούς), ὅτι ὁ Φιλοκλέων δὲν παρουσιάζεται καὶ θέλουν τὸν φέρουν. Ἀκριβῶς εἶχον ἀποκοιμηθῆ ὁ Βδελυκλέων καὶ οἱ φύλακες. Οἱ δικασταί (οἱ σφῆκες), οἱ συνάδελφοι τοῦ Φιλοκλέωνος, μανθάνουν ἀπ' αὐτὸν τὴν δυστυχίαν του διὰ τοῦ υἱοῦ του, τοῦ ὑπόσχονται βοήθειαν καὶ τὸν συμβουλεύουν ἐν πρώτοις τὴν καταβῆ κάτω διὰ τοῦ παραθύρου δι' ἐνὸς σχοινίου. Δυστυχῶς ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐξυπνοῦν ὁ Βδελυκλέων καὶ οἱ φύλακες ἀπὸ τὸν θόρυβον τῶν «σφηκῶν»· τὴν ὥρᾳ δὲ συμβαίνει φιλονεικία· οἱ «σφῆκες» ἀπαιτοῦν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Φιλοκλέωνος, ὁ υἱὸς τοῦ δὲ, ὁ Βδελυκλέων, τὸ ἀρνεῖται· ἡ ἔρις παύει διὰ τῆς γενικῆς συμφωνίας καὶ τῶν δύο κομμάτων, ὁ Φιλοκλέων ν' ἀποδείξῃ, ὅπως ἐπρότεινεν ὁ υἱὸς του, ὅτι εἶναι εὐτυχῆς διὰ τοῦ δικαστικοῦ τοῦ ἀξιώματος καὶ ὅτι ἐπομένως πρέπει ἀναγκαίως ν' ἀφεθῆ ἐλεύθερος. Ἀλλὰ ὁ Φιλοκλέων εἶναι ἄτυχος· ρητορεύει μὲν θαυμάσια ἀποδεικνύων ὅτι εἶναι εὐτυχῆς ὡς δικαστής, ἀλλὰ ὁ Βδελυκλέων ἀπαντᾷ τὸν εὐστόχως ὥστε οἱ δικασταί, οἱ σφῆκες, καταπεύθονται ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ δικαστοῦ, ὅπως αὐτὸ συμβαίνει τὴν ἐξασκῆται ἀπὸ τὸν Φιλοκλέωνα καὶ τοὺς συναδέλφους του, εἶναι ἀξίωμα καὶ κατάστασις δούλου. Ὁ Φιλοκλέων παύει λοιπὸν τὴν εἶναι δικαστής.

Ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τῆς κωμωδίας εἶναι δυνατὸν νὰ παραλειφθῆ, ἤτοι ἡ δίκη τῶν σκύλων (ὁ σκύλος Λάβης, ὁ Ναύαρχος Λάχης, ἔκλεπεν ἀπὸ τὸ μαγειρεῖον τὸν σικελικὸν τυρόν, ὁ δὲ κυδαθηναϊκὸς σκύλος, ὁ Κλέων, ζητήσας τὴν μετάσχῃ τοῦ τυροῦ καὶ μὴ ἐπιτυχῶν, καταγγέλλει τὸν Λάβητα ὡς κλέπτην), ἢ διαπαιδαγωγῆσις τοῦ Φιλοκλέωνος διὰ τὸν ἀνώτερον κοινωνικὸν βίον κλπ. Μᾶλλον ἀναφέρω ὅτι μετὰ τὴν μνημονοθεσί-

δίαν αὐτὴν τὴν προσοχὴν. Πρῶτον νομίζει κανεὶς ὅτι πρόκειται περὶ σοβαρᾶς πράξεως καὶ ὅμως ἔχει κανεὶς καὶ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὑπονοεῖται κάτι ἄλλο, ἔχει κανεὶς τὸ συναίσθημα, τὴν ἀόριστον ἐκείνην μὴ ἀμέσως κατανοουμένην πεποίθησιν, ὅτι διὰ τοῦ δεδομένου, διὰ τῶν λεγομένων καὶπρατομένων γίνεται ὑπαινιγμὸς ἐνὸς ἄλλου, ὅτι ἐν τῇ παρουσιαζομένῃ μορφῇ, ἡ ὁποία μῶλα ταῦτα εἶναι ἡ τελεία μορφή τῶν λεγομένων καὶπρατομένων, τοῦ ἀμέσως παρουσιαζομένου, ἐγκρύπτεται μία ἀσυμφωνία, ἓνα περιεχόμενον μὴ συμφωνοῦν πρὸς τὴν μορφήν αὐτήν, ὅτι π.χ. ὑπὸ τὰς ἐκφερομένας λέξεις ἐγκρύπτεται κάτι ἄλλο. Δεύτερον δὲ ἡ «κωμικὴ» αὐτὴ ἐντύπωσις ὑπάρχει μόνον δι' ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀκριβῶς τὸ συναίσθημα ἐκεῖνο, τὴν ἀόριστον ἐκείνην μὴ ἀμέσως κατανοουμένην πεποίθησιν ὅτι εἰς τὰ λεγόμενα καὶπρατόμενα ὑπάρχει κάτι, τὸ ὁποῖον δὲν συμφωνεῖ· διὰ τὸν μὴ ἔχοντα τὴν ἀόριστον ἐκείνην μὴ ἀμέσως κατανοουμένην πεποίθησιν μένει τὸ ὅλον ἀδιάφορον ἢ καὶ λαμβάνει χαρακτῆρα ἀνοησίας.

Τώρα ἀναλύω καὶ εἰδικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα λέγονται ἢ εὐρίσκονται «κωμικὰ» καὶ τὰ ὁποῖα διακρίνω κατὰ εἶδος.

Πρῶτον τὸ κωμικὸν διὰ τὴν ὄρασιν. Ὑπάρχουν κωμικὰ λεγόμενα ἀντικείμενα, κωμικὰ φαινόμενα διὰ τὴν αἴσθησιν, διὰ τὴν ὄρασιν· τοιαῦτα εἶναι π.χ. ἄνδρες ἐνδεδυμένοι ὡς γυναῖκες, ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι ἔφεραν πλήρη γενειάδα καὶ συναντῶνται ἀπὸ τοὺς γνωστούς των αἰφνιδίως τελείως ξυρισμένοι, ἄνδρες μὲ κόμην γυναικείαν δι' ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶδαν ποτὲ τοιοῦτόν τι, ἐπίσης οἱ μαῦροι καὶ οἱ πύθνηκοι δι' ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι βλέπουν διὰ πρώτην φορὰν τοιούτους κλπ. Λέγεται ὅτι ἡ «κωμικὴ» ἐντύπωσις παράγεται εἰς τοιαύτας περιπτώσεις διὰ τῆς ἀντιθέσεως τῆς νέας ἐντυπώσεως πρὸς τὴν ἐντύπωσιν καὶ παράστασιν, τὴν ὁποίαν εἶχε κανεὶς μέχρι τῆς νέας περιπτώσεως περὶ τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ ἐξήγησις αὐτὴ δὲν εἶναι ἐσφαλμένη, ἀλλὰ δὲν πρόκειται μόνον καὶ δὲν πρόκειται πάντοτε περὶ ἀντιθέσεως τῶν ἐντυπώσεων· δὲν ἔχει κανεὶς «κωμικὴν» ἐντύπωσιν, ὅταν βλέπει τοὺς γνωστούς του π.χ. μὲ νέα ἐνδύματα. Ὁρθότερον

σαν παραδεκτὴν γενομένην πρότασιν τοῦ Βδελυκλέωνος ἡ κωμῳδία ἤλαξεν κυρίως τὸν χαρακτῆρα τῆς, μετεβλήθη τρόπον τινὰ εἰς τραγωδίαν.

θὰ εἶναι λοιπὸν νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ «κωμικὴ» ἐντύπωσις ὑπάρχει ὁσάκις ἡ νέα παράστασις (τὸ σχῆμα, ἡ μορφή) ἀντιφάσκει εἰς τὴν μέχρι τοῦδε ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ἔχει κανεὶς ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον· διὰ ν' ἀναφέρω τὸ δυσκολώτερον παράδειγμα, ὁ μαῦρος ἄνθρωπος ἢ ὁ πύθης εἶναι διὰ τὸν μὴ ἰδόντα ποτὲ τοιούτους μία μὴ ἀμέσως κατανοουμένη, δι' ἀορίστου ὅμως πεποιθήσεως ἀμέσως παραγομένη ἀντίφρασις εἰς τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν αὐτὸς ἀπὸ τὸν «ἄνθρωπον». Ἀκριβῶς ἔνεκα τούτου δὲ παύει ἡ «κωμικὴ» ἐντύπωσις ἅμα ὡς παραχθῆ νέα ἔννοια περὶ τοῦ ἀντικειμένου. Κωμικὸν διὰ τὴν ὄρασιν σημαίνει ἐπομένως στιγμιαίαν ἀσυμφωνίαν μεταξὺ τῆς ἐννοίας, τὴν ὁποίαν εἶχε κανεὶς ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον, καὶ τῆς πρώτης ἐντυπώσεως ἐκ τῆς νέας μορφῆς αὐτοῦ. Δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῆ ὅτι τελείως νέα παραστάσεις, νέα ἀντικείμενα τῆς ὄρασεως, τὰ ὁποῖα δὲν ἐνθυμίζουσι τίποτε γνωστόν, δὲν παράγουσι κωμικὴν ἐντύπωσιν. Εἰς τὸ κωμικὸν διὰ τὴν ὄρασιν ἀνήκει, ἐννοεῖται, καὶ τὸ κωμικὸν κατὰ τὴν μίμησιν ἑνὸς ἄλλου, ἐφ' ὅσον ὁ μιμούμενος παραμένει καὶ αὐτὸς εἰς τὸ ἀπομιμηθῆν· εἶναι κωμικὴ π. χ. ἡ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν προξενεῖ ὁ ἠθιοποιός, ὁ ὁποῖος παριστάνων τὸν Hamlet δὲν ἀπεκδύεται οὕτως εἰπεῖν τελείως τὴν προσωπικότητα τὴν ἰδικήν του, τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ κατὰ τὰς γελοιογραφίας.

Ἐνα δεύτερον εἶδος κωμικῶς ἐπιδρῶντων φαινομένων ὀνομάσθη τὸ «κωμικὸν τῆς θέσεως» ἢ μᾶλλον «τῆς περιστάσεως». Π. χ. κατὰ τὴν σοβαρὰν σιωπὴν διαρκούντος τοῦ κηρύγματος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἀκριβῶς κατὰ τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κῆρυξ ἐκθέτει τὸν Ἰαουὲ (τὸν θεὸν τῆς παλαιᾶς γραφῆς) ὡς ὀργιζόμενον καὶ ἀστράπτοντα καὶ βροντῶντα κατὰ τῶν ἁμαρτωλῶν, πταρνίζεται ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀκροατὰς παταγωδῶς. Ἀδιάφορον λοιπὸν ἔάν τὰ τοιαῦτα φαινόμενα ἐκφράζονται καλῶς διὰ τοῦ ὄρου «κωμικὸν τῆς θέσεως» ἢ μᾶλλον «κωμικὸν τῆς περιστάσεως», τὸ σπουδαῖον εἶναι ὅτι διὰ νὰ καθορίσω τὴν ἔννοιαν τοῦ κωμικοῦ αὐτοῦ δι' ἀναλύσεως τοῦ παραδείγματός μου, προφανῶς ἀσήμαντον καὶ ἀβλαβὲς πτάρτισμα παρουσιάζεται στιγμιαίως ὡς αἰσθητοποίησις τῆς τρομερᾶς βροντῆς καὶ ἐπομένως

γεννᾶται καὶ μία ἀόριστος μὴ ἀμέσως κατανοουμένη πεποίθησις ὅτι ἡ τοιαύτη αἰσθητοποίησης περικλείει μίαν ἀντίφασιν μεταξὺ τοῦ δεδομένου καὶ τῆς ἰδέας.

Ἡ μεγαλυτέρα περιοχὴ τοῦ κωμικοῦ εὐρίσκεται εἰς τὰς λέξεις, εἰς τὸν λεγόμενον ἀστεισμόν. Δὲν εἶναι δὲ οἱ ἀστεϊσμοὶ ὅλοι τοῦ αὐτοῦ εἴδους, εἶναι καὶ δύσκολος ἡ ταξινόμησις, ἡ συστηματοποίησις των. Διὰ ν' ἀποφύγω ὅμως ἀκάρπους καὶ δευτερευούσης σημασίας συζητήσεις, ταξινομῶ αὐτοὺς κατὰ τρόπον λογικόν, ἤτοι εἰς ἀστεϊσμοὺς δι' ὀλοκλήρων φράσεων ἢ καὶ ἀπλῶς διὰ κρίσεων δι' ἀπλῶν λέξεων καὶ εἰς ἀστεϊσμοὺς διὰ συμπερασιμάτων.

Πρῶτον αἱ κωμικαὶ κρίσεις (ἢ ἐκφράσεις ἢ λέξεις). Εἰς ὅλας τὰς τοιαύτας περιπτώσεις πρόκειται περὶ συνειδητῆς ἢ ἀσυνειδήτου ἐκδοχῆς ἢ χρήσεως μιᾶς λέξεως εἰς ἐσφαλμένην σημασίαν ἢ ἔνεκα τῆς διπλῆς τῆς σημασίας ἢ ἔνεκα τῆς ἠχητικῆς ὁμοιότητός της μὲ ἄλλην, π.χ. ὁ ἀστεϊσμός μὲ τοῦ «βασιλέως ὀφθαλμὸν» εἰς τοὺς Ἀχαρνεῖς τοῦ Ἀριστοφάνους (στιχ. 91) ἢ εἰς τὰς Ὀρνιθας (στιχ. 815) ὁ ἀστεϊσμός μὲ τὴν λέξιν «Σπάρτην» ἢ ὁ κοινὸς ἀστεϊσμός «τρώγει λάχανα», ἢ ἠχητικῶς οἱ ἀστεϊσμοὶ μὲ τὰς λέξεις χοῖρος-χῆρος κλπ.. Τοιούτου εἴδους εἶναι καὶ ὅλα τὰ διαφορούμενα τὰ περιστρεφόμενα περὶ τὸν ἐρωτικὸν βίον· εἶναι δὲ ἀδιάφορον, εἰάν ὁ ἀστεϊσμός ἐν τῇ κρίσει ἐκφράζεται διὰ μιᾶς λέξεως ἢ διὰ πολλῶν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐκφράσεις (κρίσεις), αἱ ὁποῖαι προξενοῦν κωμικὴν ἐντύπωσιν (ἐπήρειαν) χωρὶς νὰ εἶναι κυρίως ἀστεϊσμοί, ἢ κωμικὴ ἐντύπωσις προξενεῖται εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ὄχι κυρίως διὰ τῆς κρίσεως αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς παραγομένης παραστάσεως, ἢ ὅποια παρουσιάζει ἰδιαιτέραν ἄτοπον μὲν ἀλλὰ ἐν πρώτοις μὴ ὡς τοιαύτην συνειδητὴν περίπτωσιν· ὁ Ἀλέξανδρος ἐγεννήθη ἐν ἀπουσίᾳ τῶν γονέων του, ἔλεγεν ἕνας ἱστορικὸς θῆλων νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀπουσίαν τοῦ πατρὸς του μὲ ἐκφραστικωτέραν λέξιν (ἀντὶ λοιπόν· τοῦ γονέως του)· ἐπομένως εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἀστεϊσμῶν πρόκειται κυρίως περὶ «κωμικοῦ τῆς περιστάσεως», τῆς περιστάσεως ἐκφραζομένης διὰ λέξεων καὶ ὄχι παριστανομένης ἀμέσως ὀπτικῶς ἢ ἀκουστικῶς, ὅπως π.χ. εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμά μου τῆς βρογτῆς καὶ τοῦ πταρνισμοῦ. Εἰς τὸ «κωμικὸν τῆς περιστάσεως» ἀνή-

κουν καὶ οἱ ἀστεϊσμοί, οἱ ὅποιοι ἐμπεριέχουν ἀδύνατα φαινό-
μενα ἢ ταυτοχρόνως καὶ ἱστορικῶς ἐσφαλμένας πληροφορίας
π. χ. ὁ Μωάμεθ, περιμείνας νὰ ἔλθῃ τὸ βουνὸν εἰς αὐτόν, ἀπε-
φάσισε τέλος νὰ ὑπάγῃ αὐτὸς εἰς αὐτό, τὸ δὲ σπουδαιότερον
εἶναι ὅτι, κατὰ τὴν ἔκφρασιν ἐνθουσιασμένου ἱστορικοῦ, ὁ Ἀννί-
βας, ἀποφασίζων νὰ πατάξῃ τοὺς Ρωμαίους ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ,
εἶπεν ὅτι ἀφοῦ δὲν ἔρχεται τὸ βουνὸν εἰς τὸν Μωάμεθ, θὰ
ὑπάγῃ ὁ Μωάμεθ εἰς τὸ βουνόν.

Δεύτερον τὰ κωμικὰ συμπεράσματα. Ἡ κωμικὴ ἐν-
τύπωσις γεννᾶται εἰς τοιαύτας περιστάσεις, διότι τὸ συμπέρασμα,
ὄρθον κυρίως καὶ κατὰ βάθος, δὲν προσαρμόζεται πρὸς τὴν
περίστασιν καὶ ἀφήνει νὰ ὑπονοηθῇ τὸ σφάλμα του· ἐννοεῖται
π. χ. ὅτι κάθε σπουδαία ἱστορικὴ κλίμαξ εἶναι δυνατὸν νὰ σώζε-
ται εἰς ἓνα μουσεῖον, ὁ ἱερεὺς λοιπὸν ὁμιλῶν περὶ τῆς κλίμακος,
ἐπὶ τῆς ὁποίας εἰς τὸν ὕπνον τοῦ Ἰακώβου οἱ ἄγγελοι κατέβαινον
καὶ ἀνέβαινον εἰς τὸν οὐρανόν, ἔλεγεν ὅτι ἡ κλίμαξ αὕτη σώζεται
ἀκόμη εἰς τὸ μουσεῖον εἰς τὰ Ἱεροσόλημα, ἢ διὰ ν' ἀναφέρω ἄλλο
παράδειγμα, ἀκούων τις νὰ λέγουν, ὅτι ἡ ἀσχημία παραμορφώνει
τὰ πρόσωπα ἀντέφασκε λέγων «ὄχι ὅμως καὶ τὰ ὠραῖα πρόσω-
πα». Τίποτε περισσότερον δὲν ἐμπεριέχει κυρίως τὸ σύννηδες παρά-
δειγμα κωμικοῦ νοήματος, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται τόση φιλονει-
κία· κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς ἀμαξοστοιχίας εἰς τὸν σταθμὸν ἀκούεται
μία φωνὴ «Κύριε Θεόδωρε!», τὴν αὐτὴν δὲ στιγμὴν προβάλλει
τυχαίως ἓνας ἐπιβάτης τὴν κεφαλήν του ἔξω τοῦ παραθύρου καὶ
ἰδοὺ δέχεται ἓνα ράπισμα ἰσχυρότατον, ἀποσύρεται, τρέχει εἰς
τὸν σταθμάρχην καὶ παραπονεῖται· ὁ σταθμάρχης: εἰσθε σεῖς ὁ κύ-
ριος Θεόδωρος; ὁ ραπισθεὶς: ὄχι! ὁ σταθμάρχης: τότε δὲν σᾶς ἐν-
διαφέρει ἡ ὑπόθεσις. Ἀναμφιβόλως ἔχει ὁ σταθμάρχης δίκαιον, ἡ
ὑπόθεσις δὲν ἐνδιαφέρει τὸν δυστυχῆ παραπονούμενον διὰ τὸ
ράπισμα, ἀλλὰ ἡ ὑπόθεσις, τὸ πραγματικὸν ράπισμα; Τὸ αὐτὸ
συνέβαινε καὶ εἰς τὴν βουλὴν τῆς Φραγκφούρτης, ὅτε ὁ βουλευτὴς
διαμαρτυρούμενος κατὰ τῆς κυβερνήσεως ἐφώναζε «Θεέ μου, ἡ κυ-
βέρνησις ποτὲ δὲν δίδει, ἀλλ' ἀφαιρεῖ κάτι διὰ νὰ δώσῃ κάτι, (ἡ
κυβέρνησις εἶχεν ἀκριβῶς ἀποσύρει τὴν λογοκρισίαν καὶ ἀπεκα-
τέστα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου), ὄχι ἐπὶ τέλους, νὰ μὴ ἀφαιρῇ

τιθέτως ἔνεκα τῆς διαλύσεως τῆς συνεπτυγμένης λέξεως, ὁ σύζυγός μου εἶναι κτῆνος ἰατρός, ἔλεγε γερμανὶς κακῶς ὁμιλοῦσα τὴν ἑλληνικὴν καὶ συνιστῶσα τὸν κτηνίατρον σύζυγόν της. Ἐκ τοῦ παραδείγματος δὲ αὐτοῦ καταφαίνεται ἐπίσης ὅτι δὲν ὑπάρχει, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνεταί διάκρισις μεταξὺ ἀστεϊσμοῦ μὲ πολεμικὸν χαρακτῆρα καὶ ἀστεϊσμοῦ μὲ ἀθῶον χαρακτῆρα· ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀστεϊσμοῦ δὲν ἀλλάσσει ποτέ, ἀλλάσσει μόνον ἡ πρόθεσις, μὲ τὴν ὁποῖαν γίνεται ὁ ἀστεϊσμός. Ἐλέχθη ἐπίσης ὅτι ὁ ἀστεϊσμός εἶναι μία ἔκφρασις ἢ μᾶλλον ἕνας τρόπος τοῦ ἐκφράζεσθαι πρὸς ἐκδήλωσιν ὁμοιοτήτων δι' ἀνομοιοτήτων· ἀλλὰ ἡ ταιαυτὴ ἀποψις παραβλέπει ὅτι π.χ. ἡ φλογερὰ ἀγάπη καὶ ἡ ὀξεῖα ἢ κοπτερὰ γλῶσσα δὲν εἶναι ἐκφράσεις προξενούσαι κωμικὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὅμως π.χ. ἡ φλογερὰ ἢ ἡ φλέγουσα ἀγάπη λαμβάνει ἀμέσως κωμικὸν χαρακτῆρα ἅμα ὡς δοθῆ εἰς τὸν τρέφοντα αὐτὴν ἢ συμβουλή νὰ προσέχη νὰ μὴ καύσῃ τὰ ἐνδύματά του. Ἐνεκα τούτου δὲν ἐγκρίνω ἐγὼ καὶ τὴν γνώμην, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ ἀστεϊσμός εἶναι παιγνίδιον μὲ ἰδέας, μὲ κρίσεις, μὲ ἐννοίας· τὸ παίγνιον εἶναι φαινομενικόν, ὁ ἀστεϊσμός συνδέει ἢ ἀσυνειδήτως ἢ ἐκ προθέσεως, ἀλλὰ πάντοτε σοβαρῶς ξένας (μὴ ὁμοίας) ἐννοίας. Μῶλα ταῦτα δὲν εἶναι ἀκριβῆς καὶ ὁ κλασσικὸς ὀρισμὸς τοῦ ἀστεϊσμοῦ ὁ δοθὶς ἀπὸ τὸν Jean Paul, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἀστεϊσμός εἶναι ὁ μετημφιεσμένος ἱερεὺς, ὁ ὁποῖος συζευγνύει, μαστροπεύει (kurpelt) ὅλα τὰ ζεύγη, πάντα ἄνδρα μὲ πᾶσαν γυναῖκα· ὑπάρχουν καὶ σύνδεσμοι ξένων ἐννοιῶν, ἑτερογενῶν ἰδεῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀποτελοῦν ἀστεϊσμόν. Ἡ γνώμη πάλιν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ ἀστεϊσμός εἶναι ἐκεῖνος ὁ σύνδεσμος ἰδεῶν (ἐννοιῶν), διὰ τοῦ ὁποῖου δι' ἀνοησίας ἐκφράζεται ἕνα νόημα, παραγνωρίζει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ περισσότεροι ἀστεϊσμοί, ὅπως ἔχουν, ἐκφράζουν πράγματι ἕνα νόημα, δηλαδὴ δὲν εἶναι αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς ἀνοησίαι· τὸ κλασσικὸν ἐκεῖνο παράδειγμα «familiarionär», ἢ «ὁ ἐπιλόγχιος πυρετός» ἢ ἡ «λαβιδοσκόπησις». (ἀντιβολιδοσκόπησις), παραδείγματα ἀστεϊσμοῦ, τὰ ὁποῖα πράγματι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἀνοησίαι, δὲν ἀποτελοῦν τὸν κανόνα, οὔτε ἀποτελοῦν τὸν κανόνα διὰ τὴν μηχανικὴν τοῦ ἀστεϊσμοῦ· ὁ ἀστεϊσμός εἰς τὸ familiarionär ἐγκρύπτεται, ὅπως εἶπα, ἐν τῇ ἐννοίᾳ καὶ ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς διηγήσεως· δὲν εἶναι ἀστεϊσμός

ὅταν λέγη κανεὶς π. χ. περὶ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας ὅτι ὑπεδέχθη τὸν αὐτοκράτορα τῶν Ρώσων πολὺ familionär· ἡ λέξις αὕτη καθ' ἑαυτὴν σημαίνει μόνον ἀγραμματοσύνην (λαβιδοσκοπησις) ἢ παραδρομὴν γλώσσης. Ἐπίσης δὲν εὐρίσκω ὅτι ἀντίφρασις ἐννοιῶν ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀστεϊσμοῦ· εἰς τοὺς περισσοτέρους ἀστεϊσμοὺς δὲν ὑπάρχει τοιαύτη ἀντίφρασις· ὑπάρχουν μόνον ξένα ἔννοια, ἑτερογενεῖς ἔννοια, αἱ ὁποῖαι συνδέονται ἢ συνυπάρχουν τὸ ράπισμα εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμά μου ἢ το πράγματι προωρισμένον διὰ τὸν Θεόδωρον, δὲν ἐνδιέφερεν ἐπομένως λογικῶς τὸν ἄλλον, ἀλλὰ αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ ἄλλος τὸ ἔλαβε, καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς παραβλέπει εἰς τὴν ἀπόφασίν του ὁ κύριος σταθμάρχης λέγων εἰς αὐτὸν ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ ξένας ὑποθέσεις καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστεϊσμός ἀπετελέσθη. Διὰ νὰ τὸ εἶπω συντόμως, ὅ,τι συνήθως ἐφευρίσκειται ὡς ἐξήγησις τοῦ ἀστεϊσμοῦ ἀποτελεῖ τὸ πολὺ ἢ ἓνα τυχαῖον ἢ ἴσως καὶ ἓνα σπουδαῖον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀστεϊσμοῦ, ὄχι ὅμως τὸ πραγματικὸν καὶ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐννοίας καὶ τῆς τεχνικῆς κατασκευῆς τοῦ ἀστεϊσμοῦ. Δὲν ἄρνούμαι ὅτι ἐν τῷ ἀστεϊσμῷ εἶναι δυνατὸν νὰ εὐρεθοῦν ἀναλυτικῶς ὁμοιότητες καὶ ἀνομοιότητες ἐννοιῶν καὶ ἀντιφράσεις παραστάσεων καὶ νόημα καὶ ἀνοησία, νὰ τὸν συνοδεύουν δ' ἐπίσης καὶ ἐκθάμβωσις καὶ διαφωτισμός καὶ τὰ τοιαῦτα· ἀλλὰ δι' ὅλων αὐτῶν τῶν ἐξηγήσεων δὲν λέγεται τίποτε τὸ οὐσιῶδες διὰ τὸν ἀστεϊσμόν ὡς ἀστεϊσμόν· ὁ ἀστεϊσμός εἶναι κατ' οὐσίαν καὶ τεχνικὴν κατασκευήν, ὅπως προσδιώρισα, μία ἔννοια, τῆς ὁποίας γίνεται ὑπαινιγμὸς ἐν ξένῳ λεκτικῷ ἐνδύματι, ἢ ἀντιστρόφως λέξις (κρίσις, ἔκφρασις) ξένην ἔννοιαν ὑπαινισσομένη.

Ὁ ἀστεϊσμός εἶναι συγγενὴς πρὸς τὴν εἰρωνείαν. Κατὰ τὴν εἰρωνείαν λέγει κανεὶς τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ εἴπῃ, ὁ δὲ ἀκούων τὸ ὑποθέτει πολλάκις μὲν μόνον ἐκ τοῦ τόνου καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὁμιλίας τοῦ ὁμιλοῦντος, συνήθως ὅμως καὶ διὰ τῆς γνωριμίας του μὲ τὸ ἀντικείμενον τῆς ὁμιλίας. Ὡστε ὑπάρχει δι' ὅλης τῆς ὁμιλίας ἓνας λεπτὸς ὑπαινιγμὸς τῆς διαφωνίας μεταξὺ τοῦ λεγομένου καὶ τῆς ἀληθείας. Ὅσάκις ὁ ὁμιλῶν νομίζει ὅτι εἰρωνεύεται, τὰ λεγόμενά του ὅμως

ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητα, τότε εὐρίσκεται ὁ ὁμιλῶν ἀκριβῶς ἐν κωμικῇ θέσει, ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν παράδειγμα διὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ «κωμικοῦ τῆς περιστάσεως», ἢ ὁποία ὑπάρχει δι' ὄλους τοὺς δῆθεν σπουδαίους, δι' ὄλους τοὺς μεγαληγόρους· εἶναι ἡ κωμικότης τοῦ κούφου καὶ ἀγραμμάτου ἐκείνου, ὁ ὁποῖος θέλων νὰ δείξῃ ὅτι εἶναι πεπαιδευμένος καὶ ξεύρει ὅλα, στέκεται π.χ. πρὸ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐπιδεικνυόμενος φωνάζει «καὶ ποιὸς δὲν σὲ ξεύρει ζωγράφε μου Πλάτων!»

Τέλος ἐπιθυμῶ νὰ ἐξάρα τὸ κωμικόν, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὸ ἀπλοϊκόν. Ἀπλοϊκὸν εἶναι ἐν πρώτοις τὸ φυσικόν· ὡς τοιοῦτον ὅμως τὸ ἀπλοϊκὸν δὲν εἶναι κωμικόν. Ὅταν τὸ παιδί λέγῃ εἰς τὴν φίλην τῆς μητρὸς του τὰ ὅσα κακὰ λέγει αὐτῇ ὀπισθὲν τῆς, ἢ ὅταν ὁ χωρικὸς λαμβάνῃ καὶ σφίγγῃ μὲ οἰκειότητα τὴν χεῖρα τῆς βασιλίσσης, τὰ τοιαῦτα φαινόμενα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἀπλοϊκά, ἀλλὰ ὄχι καὶ κωμικά, τὸ κωμικὸν ὑπάρχει μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰς κοινωνικὰς συνθήκας διὰ τὸν γνωρίζοντα αὐτάς. Ἡ «ἀπλοϊκότης» ὡς κωμικὸν εἶναι ἐπομένως ἡ ἀντίφρασις, ἢ διαφωνία μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ τῆς ἀγνοουμένης συνθήκης, διαφωνία ὑποκινουμένη ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ γνώστου τῶν συνθηκῶν αὐτῶν· ὁ χωρικὸς τοῦ παραδείγματός μου εἶναι ἀπλοϊκός, ἐν καλῇ φυσικῇ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως, προξενεῖ ὅμως κωμικὴν ἐντύπωσιν εἰς ἄλλους, ἐνῶ ἔγας γνώστης τῶν συνθηκῶν, ἀπλοϊκῶς δὲ δῆθεν φερόμενος, εἶναι ἀναλόγως θρασὺς καὶ αὐθιάδης, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ ὁ χαρακτήρ του δὲν ἐγγυᾶται περὶ τοῦ ὕψους του ὑπεράνω τῶν συνθηκῶν. Ὑπάρχει λοιπὸν καὶ ψευδαπλοϊκότης, ὁ ὁποία οὐδέποτε παράγει κωμικὴν ἐντύπωσιν, ὅπως π. χ. εἰς τὴν περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κόρη, ἐπιπληχθεῖσα εἰς τὸ μουσεῖον ἀπὸ τὴν μητέρα της ὅτι παρατηρεῖ εἰκόνας παριστανούσας γυμνοὺς ἄνδρας, λέγει εἰς τὴν μητέρα της «ὑπάρχουν ἐδῶ πολλαὶ τοιαῦται εἰκόνας; ἅμα φθάσουμε νὰ μὲ τὸ εἶπης νὰ κλείσω τὰ μάτια μου!» Διακρίνω ὅμως ἀπὸ τὸ ψευδαπλοϊκὸν αὐτὸ τὸ λογικὸν ἀπλοϊκόν· τὸ λογικὸν ἀπλοϊκὸν εἶναι εἶδος τοῦ ἀληθοῦς ἀπλοϊκοῦ καὶ συνίσταται εἰς ἐξηγήσεις τῶν φαινομένων ἐκ τοῦ προχείρου εἰλημμένας καὶ ἀντιφασκούσας εἰς τὸ λογικόν, τὴν διάνοιαν· ὅταν οἱ πρωτόγονοι λαοὶ τῆς Ἀφρι-

κῆς εἶδον διὰ πρώτην φορὰν ἀμαξοστοιχίαν συρομένην ἀπὸ μηχανήν, ὃ ἡγεμών, ὃ βασιλεύς των, ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐξήγησιν ὅτι τ' ἄλογα εἶναι ἐντὸς τῆς μηχανῆς.

Ἐκ τῆς ἀναλυτικῆς μου αὐτῆς ἐρευνας ὅλων τῶν εἰδῶν τοῦ κωμικοῦ πηγάζει πλέον ἢ ἐννοιά του. Ἀπεδείχθη ὅτι τὸ ἰδιαιτέρως λεγόμενον κωμικὸν καὶ τὸ ἰδιαιτέρως λεγόμενον ἀστεῖον δὲν εἶναι διάφορα, διὰ δὲ τοῦ εἶδους τοῦ ἀστεϊσμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ ἢ κυρίως διὰ τῆς λέξεως αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς παραγομένης παραστάσεως, κατεφάνη καὶ κατὰ τρόπον ἀμέσον ἢ στενὴ συνάφεια τοῦ ἀστεϊσμοῦ μὲ τὸ «κωμικὸν τῆς περιστάσεως» καὶ ἐπομένως καὶ γενικῶς μὲ τὸ κωμικόν¹⁾. Ἡ ἀξία «κωμικὸν» εἶναι μόνον γενικωτέρα ἐννοία τῆς ἀξίας «ἀστεῖον». Ἡ ἀξία «κωμικὸν» ἔχει τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ μὲ τὴν ἀξίαν «ἀστεῖον», μόνον μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ «ἀστεῖον» ἐργάζεται μὲ λέξεις, ἐνῶ τὸ ὑλικὸν τοῦ «κωμικοῦ» εἶναι πᾶν ὅ,τι δήποτε, ἦτοι καὶ σχήματα καὶ πράξεις καὶ στάσεις τῶν ἀντικειμένων κτλ..

Τ' ἀναλυτικῶς λοιπὸν εὑρεθέντα κοινὰ χαρακτηριστικὰ παντὸς εἶδους κωμικοῦ εἶναι τὰ ἐπόμενα· μία λέξις, ἢ μία κατάστασις, περίστασις, μία πράξις, παρουσιάζει ἐν πρώτοις καὶ ἀμέσως κάτι τὸ ὅλον, τὸ ἐν ἑαυτῷ τέλειον καὶ ἁρμονικόν. Μόλα ταῦτα τὸ ὅλον αὐτὸ προξενεῖ ταυτοχρόνως καὶ τὴν αἰνιγματώδη οὕτως εἶπειν ἐντύπωσιν· ἐν τῷ παρατηρητῇ ἢ ἀκροατῇ γεννᾶται ἢ ἀόριστος, μὴ ἀμέσως καταληπτὴ πεποίθησις ὅτι ἐν ἐκείνῳ τῷ ὅλῳ ὑπάρχει κάτι, τὸ ὁποῖον δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη. Δὲν εἶναι ὀρθὴ ἢ γνώμη ὅτι κάτι περιμένεται, τὸ ὁποῖον καταδεικνύεται ὡς μηδὲν (K a n t), οὔτε ὅτι εἰδικώτερον περιμένεται κάτι μέγαλον ἢ μικρόν καὶ παρουσιάζεται τὸ ἀντίθετόν του (Γ h. L i p p s), οὔτε ὅτι μία σοβαρὰ ἐντύπωσις μεταβάλλεται εἰς τὸ ἀντίθετόν της (W u n d t κ. ἄ.)· τὰ τοιαῦτα, ὅπως ἀπέδειξα, δὲν παρουσιάζονται εἰς τὸ κωμικὸν ὡς τὸ κύριον χαρακτηριστικόν του· τὸ κωμικὸν ἀντικείμενον, μία λέξις, ἢ μία πράξις κτλ. παράγει τὴν ἐντύπωσιν, παράγει τὴν ἀόρι-

1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 86.

στον μὴ ἀμέσως κατανοουμένην πεποίθησιν (αἰνιγματωδῶς πως) ὅτι ἐν αὐτῷ, μὲ ὅλην τὴν φαινομενικῶς ἐν ἑαυτῷ ἰδρουμένην ὁλότητά του, ὑπάρχει μία ἀντίφασις¹⁾). Τὸ κωμικὸν εἶναι ἢ ἀμυδροῶς πως εἰς συνείδησιν ἔρχομένη δυσαρμονία ἐν τῷ ἀντικειμένῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑποκρύπτεται μία ἰδιαιτέρα οὐσία, ἰδέα, ἢ ἰδιαίτερον συναίσθημα μὴ κυρίως προσαρμοζόμενον πρὸς τὴν μορφήν του. Ἡ δυσαρμονία αὕτη πρέπει ὅμως ἀκριβῶς νὰ ὑπάρχη ἐν τῷ ἀντικειμένῳ μόνον ὡς ὑπαινιγμὸς καὶ νὰ γίνεται εἰς τὸν θεατὴν ἢ ἀκροατὴν ἀμυδροῶς πως συνειδητή. Ὅπου ἡ δυσαρμονία αὕτη δὲν ἔρχεται καθόλου εἰς τὴν συνείδησιν, ἐκεῖ δὲν ἔχει κανεὶς καὶ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ κωμικοῦ, ἐκεῖ εὐρίσκει κανεὶς ἴσως τὸ ῶραϊον, ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου του «χαρίεν» καὶ «χαριεντισμὸν» λεγόμενον. Πάλιν δὲ ὅπου ἀπεναντίας ἡ δυσαρμονία ἐκείνη ἔρχεται ἀμέσως καὶ καθαρὰ εἰς τὴν συνείδησιν, ἐκεῖ ὑπάρχει εἰς τὸ ὑποκείμενον ἀντὶ τῆς ἐντυπώσεως τοῦ κωμικοῦ ἀπ' εὐθείας τὸ συναίσθημα τῆς βδελυγμίας. Αὐτὸς εἶναι ἀκριβῶς ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁσάκις διὰ τῶν ἐξηγήσεων πρὸς κατανόησιν τοῦ κωμικοῦ ἐπέρχεται λύσις τοῦ κωμικοῦ, ἐπέρχεται ταυτοχρόνως καὶ ἀγανάκτησις²⁾). Ἀκριβῶς δὲ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ ἀστεϊσμὸς

1) Ὁ K r ä p e l i n, Zur Psychologie der Komik (ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ W. W u n d t, Philosophische Studien τόμ. 2ος) ἐπλησίασεν εἰς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ κωμικοῦ· κατ' αὐτὸν κωμικὸν εἶναι ἐκείνη ἢ ἀπροσδόκητος διανοητικὴ (intellectuelle) ἀντίφασις μεταξὺ τῆς παραστάσεως, τὴν ὁποίαν ἔχω ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον, καὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἢ ὁποῖα γεννᾷ ἐντός μου μίαν διαμάχην καλαισθητικῶν, ἠθικῶν καὶ λογικῶν συναισθημάτων. Τί ἡ κωμικὴ ἐντύπωσις γεννᾷ ἐν τῷ ὑποκειμένῳ θὰ ἐρευνησῶ ἀργότερα· ἐνταῦθα σημειῶνω μόνον ὅτι ὁ K r ä p e l i n δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἀντίφασις ἐκείνη πρέπει νὰ γίνεται μόνον ἀμυδροῶς πως συνειδητή· πρβλ. τὸ κείμενόν μου.

2) Ἄς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας τοῦ Ἀ ρ ι σ τ ο φ ἄ ν ο υ ς· ὁσάκις θέλει νὰ κατανοηθῆ ἀπὸ ὅλους καὶ καλῶς, ἐκδύεται οὕτως εἰπεῖν τὴν κωμικὴν προσωπίδα· πρβλ. τὰς λέξεις του εἰς τοὺς Σφῆκας στιχ. 650 (656).

Χαλεπὸν μὲν καὶ δεινῆς γνώμης καὶ μείζονος ἢ ἔπι τραγωδοῖς (δηλαδή: ἓνα δύσκολον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ φρόνησιν, τὴν ὁποῖαν σχεδὸν ἀδύνατον νὰ παρουσιάσῃ ἡ κωμῆδία, λέγει ὁ Βδελυκλέων

εἶναι ὅσον συντομώτερος τόσον καὶ καλύτερος, ὃ δὲ γέλως ὃ ἐπακολουθῶν σημαίνει ὅτι αὐτός, ὅπως καὶ γενικῶς τὸ κωμικόν, ἐνήργησεν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου ¹⁾.

Τὸ κωμικὸν εἶναι λοιπὸν συντόμως ὁριζόμενον τὸ ἀμυδροῶς πως συνειδητὸν γενόμενον (τὸ ὑπονοούμενον καὶ ὑποτιθέμενον) δυσαρμονικὸν ἐν τῷ ἀπατηλῶς ὡς «ῥαίῳ» παρουσιαζόμενῳ ἀντικειμένῳ. Τὸ κωμικὸν εἶναι ἐπομένως κἀκεῖ τὸ «ἄσχημον», τὸ ὁποῖον μόνον δὲν ἔρχεται ἀμέσως εἰς τὴν συνείδησιν ὡς τοιοῦτον, δὲν κατανοεῖται ἀμέσως ὡς τοιοῦτον. Ἡ ἀξία «κωμικόν» εἶναι λοιπὸν μία ἐφηρμοσμένη ἰδιαιτέρα μορφή τῆς ἀξίας «ἄσχημον», εἶναι τὸ ἀμυδροῶς πως εἰς συνείδησιν ἐρχόμενον, εἰς ἓνα ἰδιαίτερον περιεχόμενον ἐφηρμοσμένον ἄσχημον. Ὡστε δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ Hegel καὶ τῆς σχολῆς του ὅτι τὸ «ἄσχημον» ἀποτελεῖ κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ σχήματος τῆς διαλεκτικῆς (θέσεις, ἀντίθεσις, σύνθεσις) τὸ μέσον μεταξὺ ῥαίου καὶ κωμικοῦ ²⁾: τὸ κωμικὸν εἶναι μὲν μία σύνθεσις τοῦ ῥαίου καὶ ἄσχημου, ἀλλὰ ὄχι ὡς τὸ προῖόν τῶν δύο, ἀλλὰ ὡς τὸ ἄσχημον ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τοῦ ῥαίου, ὡς τὸ ἄσχημον τὸ παρουσιαζόμενον ὑπὸ τὸ ἀπατηλὸν σχῆμα ὡς ῥαίον. Τὸ κωμικὸν εἶναι ἐπομένως, ὡς τὸ ἀμυδροῶς πως εἰς συνείδησιν ὑποπίπτον ἐφηρμοσμέ-

ἄρχόμενος τοῦ λόγου του διὰ νὰ δείξῃ τὴν τότε κατάπτωσιν τοῦ δικαστικοῦ ἀξιώματος)· εἰς τοιαύτας λοιπὸν περιστάσεις ἀπεκδύεται ὁ Ἄριστοφάνης τὴν προσωπίδα· πρβλ. αὐτόθι στίχ. 1070 (1080) ὅπου ὁ χορὸς (ἀκριβῶς οἱ δικασταὶ οἱ ὡς σφῆκες ἐνδεδυμένοι) στρεφόμενος πρὸς τοὺς ἀκροατὰς καὶ ἐξηγούμενος λέγει:

Εἴ τις ὑμῶν, ὦ θεαταί, τὴν ἐμὴν ἰδὼν φύσιν
εἶτα θαυμάζει μ' ὄρων μέσον διεσφηκωμένον,
ἥ τις ἡμῶν ἢ ἴπινοια τῆσδε τῆς ἐγκεντρίδος,
ραδίως ἐγὼ διδάξω, κὰν ἄμιουσος ἦ τὸ πρὶν κτλ.

δηλαδή θὰ τοῦ εἶπω τί σημαίνει ἡ στολή μου... Διὰ τῆς ἐξηγήσεώς του ὁμως ἐπέφερεν ὁ Ἄριστοφάνης ταυτοχρόνως καταστροφὴν τῆς κωμικῆς ἐντυπώσεως ὅπου αὐτὴ ἤδη ὑπῆρχε.

1) Περὶ τοῦ γέλωτος κατὰ τὸ κωμικόν καὶ πρὸ πάντων κατὰ τὸν ἀστεϊσμόν θὰ ὁμιλήσω κατωτέρω ἐν τῷ κεφαλαίῳ περὶ καλαισθητικῶν συναισθημάτων.

2) Πρβλ. Rosenkranz. Aesthetik des Hässlichen.

νον ἄσχημον, ἢ ἀντίθεσις τοῦ ὑψηλοῦ, ὡς τοῦ ἀμυδροῦς πως εἰς τὴν συνείδησιν ὑποπίπτοντος ἐφηρμοσμένου ὠραίου.

Κεφάλαιον τέταρτον.

Τὸ τραγικὸν καὶ τὸ ὠραῖον.

Ἐπίσης καὶ τὸ «τραγικὸν» ἀποτελεῖ μίαν ἀξίαν ἀποδιδομένην εἰς διάφορα ἀντικείμενα, τῆς ὁποίας ὅμως τὸ νόημα πρέπει ἐν πρώτοις νὰ καθορίσω. Εἶπα δὲ ἤδη εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ὅτι ἡ μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλους, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἔννοια τοῦ τραγικοῦ καὶ τῆς τραγωδίας πρέπει νὰ εὐρευθῇ ἐκ τῆς συγκρίσεως περιωνύμων τραγωδιῶν, δὲν εἶναι καλή¹⁾. Μεθοδολογικῶς ὀρθῶς τιθέμενον, τὸ πρῶτον ζήτημα εἶναι ν' ἀνακαλυφθοῦν οἱ ὅροι (αἱ συνθῆκαι), ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἓνα ἀντικείμενον (εἰδικώτερον τὸ ἀντικείμενον τῆς τραγωδίας) ἐκτιμᾶται ὡς «τραγικόν». Εἶναι ἀσήμαντον ὅτι ἡ λέξις «τραγικόν» παρήχθη ἀπὸ τὴν λέξιν τραγωδία· ἡ λέξις αὕτη παρήχθη ὅλως τυχαίως, ἀπὸ ἔξωτερικους λόγους, ὥστε πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὄχι ἡ λέξις, ἀλλὰ τὸ τί αὕτη θέλει νὰ ἐκφράσῃ, τὸ ὁποῖον, ἐννοεῖται, εἶναι ἀρχαιότερον τῆς λέξεως, διὰ τῆς ὁποίας ἔγινε μετὰ ταῦτα ὑπόδειξις αὐτοῦ. Ἡ λέξις «τραγωδία», «τραγικόν» παρήχθη, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ χοροῦ (ὁ χορὸς αὐτὸς παρουσίαζεν τραγομόρφους πᾶνας), ὁ ὁποῖος ἀνεπτύχθη εἰς δράμα λεγόμενον τραγωδίαν· ὁ χορὸς αὐτὸς ἔπαλλε στρεφόμενος (χορεύων) περὶ τὴν θυμέλην τοῦ θεοῦ Διονύσου τὸν λεγόμενον διθύραμβον, ἐπομένως τὸ σπουδαῖον εἶναι ὄχι τὸ ἐνδυμα τοῦ χοροῦ (τὸ τί παρουσιάζει αὐτός), ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ ψαλλομένου διθύραμβου. Εἶναι δὲ ἀδιάφορον ὅτι ἡ λέξις τραγωδία

1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 4. Ἐκ τῶν νεωτέρων τῶν ἐφαρμοσάντων τὴν μέθοδον τοῦ Ἀριστοτέλους ἰδιαιτέρως πρὸς κατανόησιν τοῦ τραγικοῦ ἀναφέρω τὸν Volkelt, Aesthetik des Tragischen, ὁ ὁποῖος ὅμως συμπληρώνει, λέγει, τὴν μέθοδον ἐκείνην μὲ τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον, λαμβάνει δηλαδὴ ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν προξενεῖ τὸ τραγικὸν ἐπὶ τοῦ θεατοῦ. Ὡστε κατὰ τοῦ Volkelt ἰσχύει ὅτι εἶπα καὶ κατὰ τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου· πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 8.